

УДК 376.011.3-051-056.2/.3

DOI 10.32626/2413-2578.2022-19.92-101

Т.О. Докучина

dokuchyna@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7892-7728>

ГОРИЗОНТАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Відомості про автора: Докучина Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: підготовка фахівців спеціальної освіти, формування професійної мобільності фахівців спеціальної освіти, психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами у спеціальних та інклюзивних закладах освіти. Email:dokuchyna@gmail.com.

Contact: Dokuchyna Tetiana, PhD of pedagogy, associate professor, associate professor of the department of correctional pedagogy and inclusive education in Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilsky, Ukraine. Academic interests: training of special education specialists, formation of professional mobility of special education specialists, psychological and educational assistance for children with special educational needs in special and inclusive educational institutions. Email:dokuchyna@gmail.com.

Відомості про наявність друкованих праць: 1. Докучина, Т. (2020) Аналіз проблеми професійної мобільності корекційних педагогів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 9 (103). 54-65. 2.

Докучина Т.О. Горизонтальна мобільність у професійній діяльності фахівців спеціальної освіти. У статті здійснено аналіз професійної діяльності фахівців спеціальної освіти як сфери прояву горизонтальної професійної мобільності. Відповідно до теорії соціальної мобільності охарактеризовано типи професійної мобільності: вертикальна та горизонтальна. Визначено, що

горизонтальна мобільність передбачає різні зміни та переміщення у професійній діяльності без кар'єрних спадів та підйомів. Обґрунтовано, що багатоаспектність професійної діяльності фахівців спеціальної освіти є основою для горизонтальної професійної мобільності. Розглянуто особливості горизонтальної мобільності на основі аналізу професійної діяльності фахівців спеціальної освіти зі спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка. Визначено, що у структурі професійної діяльності фахівців спеціальної освіти проявляється готовністю до виконання різних видів робіт, напрямів діяльності, зміни місця роботи (закладу освіти) та відповідно категорії дітей, з яким здійснюється робота, зміни посади, а також готовністю до інноваційної діяльності, здатністю адекватно та швидко реагувати на змін, здійснювати саморозвиток та ін. Визначено, що специфіка професійної діяльності фахівців спеціальної освіти потребує сформованості мобільності як якості особистості фахівця, яка проявляється у готовності до змін та швидкій адаптації до нових умов.

Ключові слова: мобільність, професійна мобільність, горизонтальна мобільність, фахівці спеціальної освіти, професійна діяльність, професійна компетентність.

Dokuchyna T. Horizontal mobility in the professional activity of special education specialists. The article analyzes the professional activity of special education specialists as a sphere of manifestation of horizontal professional mobility. According to the theory of social mobility, the types of professional mobility are characterized: vertical and horizontal. Vertical mobility is defined as the transition of a specialist to a professional class of a different status. Horizontal mobility involves various changes and movements (from one position to another, or territorial) in professional activities without career downturns and ups and downs. It is substantiated that the multifaceted professional activity of special education specialists is the basis for horizontal professional mobility. It is determined that the essential characteristics of professional activity determine the features of the manifestation of mobility of specialists. In pedagogical activity, mobility can be manifested in two aspects: readiness to change professional activities and readiness to change the structure of professional activities. Peculiarities of horizontal mobility based on the analysis of professional activity of special education specialists in specialization 016.02 Oligophrenopedagogy are considered. It is determined that the structure of professional activity of special education specialists is manifested by readiness to perform various

types of work, activities, change of place of work (educational institution) and, accordingly, the category of children with whom the specialist works, change of position, as well as readiness for innovation, and respond quickly to change, self-development, etc. It is determined that the specifics of the professional activity of special education specialists requires the formation of mobility as a quality of the specialist's personality, which is manifested in the readiness for change and rapid adaptation to new conditions.

Key words: mobility, professional mobility, horizontal mobility, special education specialists, professional activity, professional competence.

Актуальність проблеми дослідження. Професійна діяльність фахівця спеціальної освіти є багатофункціональною, що проявляється у виконанні різних ролей та функціональних обов'язків в залежності від типу закладу та контингенту дітей. У Стандарті спеціальної освіти зазначається, що фахівці мають здійснювати психолого-педагогічну та корекційно-розвиткову роботу з дітьми з особливими освітніми потребами у спеціальних та інклюзивних закладах освіти на відповідних посадах [4]. Визначені положення у Стандарті спеціальної освіти значною мірою збільшують можливості працевлаштування фахівців, що є суттєвою перевагою професії та обумовлюють актуальність мобільності фахівця

Широкий спектр реалізації професійної діяльності є одним із проявів горизонтальної професійної мобільності фахівців спеціальної освіти, яка полягає у здатності не лише змінювати місце роботи, а й виконувати при цьому інші посадові обов'язки, що відповідають їхній професійній компетентності. Сьогодні, проблема професійної мобільності у визначеному аспекті є особливо актуальною в Україні у зв'язку із воєнним станом, коли багато фахівців змушені змінювати місце свого проживання та роботи. При цьому успішність їхнього працевлаштування залежить не лише від наявності робочих місць за спеціальністю, а й від професійної мобільності та компетентності фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури засвідчив значний інтерес вчених до проблеми професійної мобільності фахівців різних спеціальностей освітньої галузі (Г. Бойко, Л. Пілецька, Р. Пріма, Ю. Сачук, Л. Фамілярська та ін.). Водночас, огляд наукової літератури засвідчив відсутність цілісного дослідження проблеми формування професійної мобільності у фахівців спеціальної освіти. Окремі аспекти визначеної проблеми вивчаються вченими у

структурі інших досліджень, зокрема: питання підготовки фахівців до роботи з дітьми з ООП в умовах спеціальної школи, інклюзивного навчання, навчально-реабілітаційного закладу та ін. (М. Берегова, В. Бондар, Н. Засенко, І. Луценко, О. Мартинчук, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Л. Прядко, С. Миронова, Л. Руденко, В. Синьов, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.); професійної діяльності, компетентності та особистості фахівців спеціальної освіти (О. Гаяш, С. Миронова, М. Омельченко, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Х. Сяйко та ін.).

Метою нашої статті є теоретичний аналіз проблеми горизонтальної професійної мобільності фахівців спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Один із основоположників теорії соціальної мобільності П. Сорокін розглядав мобільність як перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної позиції до іншої. Відповідно до цієї теорії професійна мобільність розглядається як один із видів соціальної мобільності, в якій виділяється два основні типи [9, с. 373-374]:

✓ Вертикальна мобільність - перехід індивіда чи соціального об'єкта в професійний клас іншого статусу. У професійній діяльності вертикальна мобільність може бути висхідною («соціальний підйом», кар'єрний ріст) та низхідною («соціальний спуск», кар'єрний спад).

✓ Горизонтальна мобільність - перехід індивіда чи соціального об'єкта від однієї соціальної (професійної) позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні, а також територіальне переміщення (зміна місця роботи).

Сутнісні характеристики професійної діяльності визначають особливості прояву мобільності фахівців. Р. Пріма відзначає особливості мобільності педагогів, обумовленої багатофункціональністю та гнучкістю професії. У педагогічній сфері професійна мобільність охоплює різні зміни змісту, характеру та умов праці [7, с. 38]. Л. Сушенцева, Г. Шевчук та Л. Дольнікова визначають професійну мобільність педагога як інтегровану якість особистості, яка виявляється у готовності та здатності до швидкої зміни завдань і видів професійно-педагогічної діяльності; опанування суміжними курсами, посадами і спеціалізаціями в межах однієї спеціальності; оволодіння новими спеціальностями у галузі освіти; творчої зміни стилю та змісту професійної діяльності; здійснення саморозвитку; попередження професійного вигорання [8, с. 12].

У відповідності до такого тлумачення мобільність у педагогічній діяльності може проявлятися у двох аспектах: готовність до зміни професійної діяльності та готовність до змін у структурі професійної діяльності. При цьому в обох варіантах можливий прояв і вертикальної, і горизонтальної мобільності. Розглянемо особливості горизонтальної мобільності на основі аналізу професійної діяльності фахівців спеціальної освіти зі спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка.

Реалізація горизонтальної професійної мобільності цих фахівців спеціальної освіти в аспекті зміни професії визначається готовністю змінювати спеціальність в галузі 01 Освіта/Педагогіка або переходити до іншої сфери діяльності, а також змінювати спеціалізацію в межах спеціальності 016 Спеціальна освіта (наприклад, перекваліфікація зі спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка на 016.01 Логопедія, 016.04 Сурдопедагогіка та ін.).

Другий аспект горизонтальної мобільності фахівців спеціальної освіти в структурі професійної діяльності виявляється у зміні характеристик самої діяльності (місця роботи, посади, змісту та характеру роботи).

Педагогічна діяльність є поліфункціональною та передбачає часту зміну видів роботи і соціальних ролей. Тому у професійній мобільності педагога Р. Пріма виділяє «рольову мобільність», пов'язану зі зміною діяльності та основних функцій [7, с. 38-39]. Відзначимо, що професійна діяльність фахівців спеціальної освіти крім загально педагогічних видів роботи та функцій містить і специфічні, що значно розширює можливості прояву мобільності.

С. Миронова у змісті професійної діяльності фахівців спеціальної освіти виділяє такі основні види роботи: навчальна, виховна, корекційна, методична, науково-дослідна, просвітницька діяльність, а також робота з батьками дітей [2, с. 259]. Готовність фахівця переключатися з одного виду роботи на іншу є проявом його внутрішньої професійної горизонтальної мобільності, оскільки при цьому відбувається зміна його соціальної ролі в професії (наставник, вихователь, консультант, вчитель та ін.). Крім того фахівці спеціальної освіти реалізують різні професійні функції або напрями діяльності, зокрема [2, с. 259-260]:

- ✓ Діагностична діяльність передбачає оцінку стану розвитку дитини, моніторинг інтелектуальної та особистісної сфери.
- ✓ Орієнтаційно-прогностична діяльність спрямована на

визначення лінії корекційно-виховної роботи з учнями, мети та завдань на кожному етапі роботи, прогнозування результатів в різних видах роботи.

✓ Конструктивно-проектувальна діяльність передбачає планування змісту корекційної, навчальної, виховної роботи, а також власної діяльності та поведінки з учасниками освітнього процесу; вибір засобів корекційного впливу і форми роботи з учнями.

✓ Корекційна діяльність - робота з подолання або послаблення порушень психофізичного розвитку дитини, профілактики вторинних та супутніх порушень, розвиток особистості дитини та ін.

✓ Організаційна діяльність передбачає включення дітей в освітній процес та корекційно-розвиткову роботу, що потребує вміння організувати діяльність колективу та окремо кожного учня, батьків, власну роботу тощо.

✓ Інформаційно-пояснювальна діяльність полягає у виборі та опрацюванні інформації, доступне її донесення до дітей, переконливе інформування батьків, громадськості та ін.

✓ Комунікативно-стимулююча діяльність передбачає встановлення відповідних стосунків з учасниками освітнього процесу, представниками громадських та інших організацій.

✓ Аналітико-оцінювальна діяльність забезпечує можливість аналізувати процес навчання та корекційної роботи для удосконалення професійної діяльності.

✓ Дослідницько-творча діяльність передбачає творчий підхід до роботи, застосування теоретичних положень та методичних рекомендацій; проведення дослідної роботи.

Описані види роботи та напрями діяльності потребують не лише сформованої системи знань та вмінь для їх реалізації, а й готовності фахівців виконувати різнопланові функції в межах професії, швидко та ефективно змінювати види активності, які в комплексі і є професійною діяльністю фахівців спеціальної освіти.

Аналіз літературних джерел, нормативних документів, практика підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта зі спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка, співпраця з потенційними роботодавцями та моніторинг працевлаштування випускників свідчать про широкий спектр місць роботи, готовність до зміни яких (зі зміною або без зміни посади та функціональних

обов'язків) також буде проявом горизонтальної мобільності. Зокрема, фахівець спеціальної освіти може реалізовувати свою професійну діяльність у таких освітніх закладах: спеціальні заклади освіти (заклад дошкільної освіти, спеціальна школа, навчально-реабілітаційний центр); спеціальні групи при закладі дошкільної освіти / класи при закладі загальної середньої освіти; заклад дошкільної освіти та заклад загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання; інклюзивно-ресурсні центри та ін. Мобільність фахівців при зміні закладу як місця роботи проявляється не лише в територіальному переміщенні, а й готовності до зміни сутності роботи, оскільки організація діяльності в закладах є різною, зважаючи на особливості контингенту дітей та завдань роботи з ними.

Змінюючи заклад освіти фахівець має бути готовим переорієнтуватись на іншу вікову категорію дітей та/або інші особливі освітні потреби у дітей. Власне однією з відмінностей фахівця спеціальної освіти від інших фахівців освітньої галузі є його професійна компетентність щодо роботи з різними віковими категоріями дітей та дорослими. Крім того, робота в різних закладах освіти відрізнятиметься й категоріями дітей, з якими працює фахівець (наприклад, спеціальна школа – діти з інтелектуальними порушеннями; навчально-реабілітаційний центр – діти з комплексними порушеннями, у структурі яких є інтелектуальний недорозвиток; інклюзивний заклад освіти, ІРЦ – діти з інтелектуальними порушеннями, ЗПР, комплексними порушеннями та ін. [3; 4; 5; 6]. Спеціалізація 016.02 Олігофренопедагогіка передбачає роботу з дітьми з різними порушеннями пізнавальної діяльності.

Також у визначених закладах освіти фахівці можуть працювати на різних посадах. Тому їх варіативність є ще одним із проявів горизонтальної мобільності. Варто відзначити, що визначені функції (напрями діяльності) фахівців є не змінними на різних посадах, оскільки складають основу професійної компетентності. Зокрема, фахівці спеціальної освіти зі спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка можуть працювати за такими посадами: асистент вчителя-дефектолога/вчителя спеціальної освіти; асистент вчителя; вчитель-дефектолог; вчитель спеціальної освіти; асистент вихователя закладу дошкільної освіти; вихователь (закладів спеціальної або інклюзивної дошкільної та загальної середньої освіти); фахівець інклюзивно-ресурсного центру.

Посадові обов'язки фахівців можуть суттєво відрізнятись у

процесі роботи в різних закладах, де вони займають різні посади та реалізують різні види професійної діяльності. Зокрема, у закладах спеціальної освіти фахівці здійснюють професійну діяльність на посадах вчителя спеціальної освіти, вихователя та асистента вчителя спеціальної освіти. В умовах інклюзивного закладу фахівці працюють у ролі вчителя-дефектолога, асистента вихователя закладу дошкільної освіти, асистента вчителя, асистента вчителя-дефектолога. Відмінність у роботі вчителя спеціальної освіти та вчителя-дефектолога передусім полягає у тому, що останній не здійснює навчальну діяльність з дітьми з особливими освітніми потребами, а реалізує корекційно-розвиткову складову психолого-педагогічного супроводу інклюзивної освіти. Посади асистентів попри те, що в загальному визначатимуться спільними професійними завданнями, також будуть відрізнятися з урахуванням закладу освіти (спеціального чи інклюзивного, дошкільного чи загальної середньої освіти), які мають різну специфіку організації процесу навчання. Функціональні обов'язки фахівців спеціальної освіти в інклюзивно-ресурсному центрі полягають у здійсненні комплексної оцінки стану розвитку дитини, надання рекомендацій та консультацій фахівцям, батькам щодо організації освітнього процесу дітей з ООП, проведення психолого-педагогічної та корекційно-розвиткової роботи з дітьми [3; 4; 5; 6].

Варіативність проявів горизонтальної мобільності фахівців спеціальної освіти обумовлена особливостями професійної компетентності. Відповідно до компетентного підходу, як зазначає В. Левченко, мобільність педагога визначається не лише його багатофункціональністю (здатність і готовність виконувати види діяльності різних спеціальностей, галузей, різні посадові обов'язки), а й іншими компетенціями, які також є характерними і для фахівця спеціальної освіти, зокрема [1]: інноваційність, професійна динамічність, синергетичність, інтелектуальна гнучкість, креативність, самоефективність, адаптивність, рефлексивність та ін.

Висновки. Отже, горизонтальна професійна мобільність фахівців спеціальної освіти обумовлена особливостями професійної діяльності, яка передусім є багатофункціональною та передбачає реалізацію різних видів і напрямів роботи, а також проявляється в готовності працювати в різних закладах відповідно до професійної компетентності, обіймати різні посади, що відрізняються функціональними та посадовими обов'язками, працювати з різними категоріями дітей. Аналізуючи професійну діяльність фахівців

спеціальної освіти слід також виділити й такі показники мобільності, як: готовність до виконання нових нестандартних завдань, інноваційних видів діяльності, використання новітніх технологій і методик, зміна умов роботи (навчання в класах, дистанційне, змішане навчання), здійснення самоосвіти та саморозвитку, рефлексивність та ін. Специфіка професійної діяльності фахівців спеціальної освіти потребує сформованості мобільності як якості особистості фахівця, що проявляється у готовності до змін та швидкій адаптації до нових умов.

Перспективою подальших досліджень є визначення готовності фахівців спеціальної освіти до різних варіантів мобільності у професійній діяльності та розробка методичного забезпечення формування професійної мобільності фахівців спеціальної освіти.

Бібліографія

- 1. Левченко, В.А.** (2018) Соціально-психологічні чинники формування професійної мобільності особистості педагога в ситуаціях змін. *Методист.* 2 (74). 42-46. <https://core.ac.uk/download/pdf/154284011.pdf>.;
- 2. Миронова, С.П.** (2015) Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.;
- 3. Наказ** Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 р. № 609 «Про затвердження примірною Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>.;
- 4. Наказ** Міністерства освіти і науки України від 16.06. 2020 р. № 799 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти». <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-016-specialna-osvita-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>.;
- 5. Постанова** Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 545 «Положення про інклюзивно-ресурсний центр». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>.;
- 6. Постанова** Кабінету Міністрів України від 6.03.2019 р. № 221 «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text>.;
- 7. Пріма, Р.М.** (2010) Теоретики-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця спеціальної освіти (*Дис. д-ра пед. наук*). Волинський національний університет

імені Лесі Українки, Луцьк.; **8. Сушенцева, Л.Л.** (2011) Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика : монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім.; **9. Sorokin, P.** (1959) *Social and Cultural Mobility*. New York: TheFreePress.

References

1. Levchenko, V.A. (2018) Social and psychological officials of the formation of professional mobility of the teacher in situations of change. *Methodist*. 2 (74). 42-46). <https://core.ac.uk/download/pdf/154284011.pdf>. [in Ukrainian].; **2. Myronova, S.P** (2015) *Correctional psychopedagogy. Oligophrenopedagogy*. Kamenets-Podilsky: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. [in Ukrainian].; **3. Order** of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 08.06.2018 № 609 "On approval of the model Regulations on the team of psychological and pedagogical support of children with special educational needs in general secondary and preschool education". <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>. [in Ukrainian].; **4. Order** of the Ministry of Education and Science of Ukraine of June 16, 2020 № 799 "On approval of the standard of higher education in specialty 016" Special education "for the first (bachelor's) level of higher education" <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-016-specialna-osvita-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>. [in Ukrainian].; **5. Resolution** of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 12, 2017 № 545 "Regulations on the Inclusive Resource Center". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>. [in Ukrainian].; **6. Resolution** of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 6, 2019 № 221 "On approval of the Regulations on the special school and the Regulations on the training and rehabilitation center". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].; **7. Prima, R.M.** (2010) *Theorists-methodical bases of formation of professional mobility of the future specialist of special education (Doctor's thesis)*. Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk. [in Ukrainian].; **8. Sushentseva, L.L** (2011) *Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational schools: theory and practice: a monograph*. Kryvyi Rih: Publishing House. [in Ukrainian].; **9. Sorokin, P.** (1959) *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press. [in English].

Стаття отримана 15.04.2022 р.